

УДК 343.13+341

О.О. Гриньків,
кандидат юридичних наук,
Державна прикордонна служба України

ПРОБЛЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СТЕРЕОТИПАХ ЧИ ЗАКОНОДАВСТВІ?

Анотація. Проблема домашнього насильства є однією з найважливіших в умовах сьогодення не тільки для України, але й усього світу, оскільки насильство в цілому та домашнє насильство зокрема визнається грубим порушенням прав людини. Задля покращення ситуації, поряд із внесенням змін до законодавства, яке ще потребує певних механізмів удосконалення, необхідно проводити просвітницькі заходи, спрямовані на подолання стереотипів, щоб кривдники розуміли наслідки своїх дій, а жертви не боялись звертатись за захистом.

Ключові слова: права людини, домашнє насильство, стереотипи, ЄКПЛ, захист прав.

Проблема домашнього насильства існує в суспільстві давно, при цьому вона має певну латентність. Тривалий час усталені традиції та стереотипи схилили більшість людей до думки, що насильство в сім'ї — це особисті проблеми кожного, які не підлягають винесенню у сферу публічного обговорення. А тому, випадки домашнього насильства залишались незафіксованими. Крім цього, латентність цього явища пов'язана ще й з існуючим до цього часу рівнем неналежного реагування з боку правоохоронних органів на неправомірні дії кривдників.

Науковці, юристи, правозахисники вважають, що домашнє насильство не просто проблема, це — «війна на маленькому полігоні» [1].

Так, фізичне насильство може проявлятися в умисному нанесенні тілесних ушкоджень, у примушуванні вживати алкогольні чи наркотичні речовини, у позбавленні їжі тощо (порушується право на життя,

здоров'я, право не піддаватись жорсткому поводженню); у примусовому переміщенні або утриманні людини без її згоди (право на свободу пересування).

Економічне насильство полягає в обмеженні доступу до власних коштів, речей, майна, в перешкоді працевлаштуватись чи навчатись, або навпаки примушуванні до праці. Такі дії порушують право на житло, майно, працю.

Психологічне насильство проявляється в образах із використанням лайливих, часто нецензурних слів, в підвищенні голосу, зазвичай без причини, в постійних погрозах та приниженнях, переслідуванні, шантажі, дискримінації через певні переконання, погляди, національну чи расову приналежність, певні особливості або іншу підставу (порушується честь та гідність людини, свобода вираження поглядів, право на приватність тощо).

Сексуальне насильство, тобто зґвалтування, полягає у примушуванні

до небажаних сексуальних контактів, до зайняття секс-бізнесом, до вагітності або аборту, що в свою чергу порушує право на недоторканість та цілий ряд репродуктивних прав (на репродуктивний вибір, на репродуктивне здоров'я, на контрацепцію, на штучне переривання вагітності) [2].

Слід звернути увагу, що домашнє насильство порушує цілий ряд основоположних прав і свобод людини. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (надалі — ЄКПЛ) [3] є фундаментальною основою в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Права й свободи, передбачені ЄКПЛ, стосуються найважливіших сфер життя людини і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Зокрема, це: право на життя, свободу, особисту недоторканість особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону. Одна з ключових особливостей ЄКПЛ полягає в тому, що вона не лише встановлює права та свободи людини, але і передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав на міжнародному рівні [4, с. 25-26].

У практиці Європейського суду з прав людини є рішення, що стосуються порушення прав людини, встановлених у ЄКПЛ, в ситуаціях щодо насильства в сім'ї, зокрема:

— А. проти Сполученого Королівства (1998) — оскаржувалось порушення ст.ст. 3, 8, 13 та 14 ЄКПЛ (визнано порушення ст. 3, прису-

джено компенсацію моральної шкоди у розмірі 10000 фунтів стерлінгів та покриття матеріальних витрат — 20000 фунтів стерлінгів) [5];

— Контрова проти Словаччини (2007) — оскаржувалось порушення ст.ст. 2, 6 та 8 ЄКПЛ (визнано порушення ст.ст. 2, 13 (2), присуджено 25 тисяч євро компенсації за нанесену моральну шкоду та 4300 євро за понесені фактичні витрати у справі) [6];

— Справа «Беваква та С. проти Болгарії» (2008) — оскаржувалось порушення ст.ст. 3, 6 (1), 8, 13 та 14 ЄКПЛ (визнано порушення ст. 8 ЄКПЛ, присуджено 4000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 3000 євро за фактичні витрати у справі) [7];

— Справа «Опуз проти Туреччини» (2009) — оскаржувалось порушення ст.ст. 2, 3, 6, 13 та 14 ЄКПЛ, визнано порушення ст.ст. 2, 3, 14 (2, 3), присуджено 30000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 6500 євро за фактичні витрати у справі) [8];

— Справа «Бранко Томасік та інші проти Хорватії» (2009) — оскаржувалось порушення ст.ст. 2 та 13 ЄКПЛ (визнано порушення ст. 2, присуджено 40 тисяч євро компенсації за завдану моральну шкоду та 1300 євро за фактичні витрати у справі) [9];

— Справа «Е.С. та інші проти Словаччини» (2009) — оскаржувалось порушення ст. 3, ч. 1 ст. 5 та ст. 8 ЄКПЛ (визнано порушення ст.ст. 3 та 8, присуджено 8 тисяч євро компенсації за завдану моральну шкоду та 2000 євро за понесені фактичні витрати по справі) [10];

— Справа «А. проти Хорватії» (2010) — оскаржувалось порушення ст.ст. 2, 3, ч. 1 ст. 6, ст. 8, ст. 13 та ст. 14 ЄСПЛ (визнано порушення ст. 8, присуджено 9000 євро компенсації за нанесену моральну шкоду

та 4470 євро за понесені фактичні витрати по справі) [11];

— Справа «Хайдуова проти Словаччини» (2010) — оскаржувалось порушення ст. 8 ЄКПЛ (визнано порушення ст. 8, присуджено 4000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 1000 євро за фактичні витрати у справі) [12].

Зазначені вище рішення демонструють ставлення Європейського суду з прав людини до проблеми насильства в сім'ї, поступове визнання проблеми, що зачіпає публічні інтереси, а не тільки окремо взятую родину. Рішення Європейського суду підкреслюють, що в державі може існувати скільки завгодно законів щодо протидії домашньому насильству, проте якщо вони не будуть забезпечені реальними механізмами їх застосування, ці закони не мають жодного сенсу. На рівні Європейського суду з прав людини та Ради Європи цілком визначено, що основною ціллю діяльності держави у сфері протидії домашньому насильству є забезпечення безпеки та захисту жертв такого насильства [4, с. 50-51].

Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [13] визначає, що суди застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію з прав людини та практику Суду як джерело права. Це означає, що навіть за відсутності рішень проти України щодо ситуації насильства в сім'ї, суди можуть застосовувати при розгляді справ про насильство в сім'ї у національних судах наявні рішення з цього питання проти інших країн.

В умовах сьогодення проблема домашнього насильства в Україні здебільшого стає видимою. За офіційною статистикою, динаміка звернень до поліції жертв і свідків насильства в

сім'ї зростає від 120 до 165 тис. на рік. Щорічно від домашнього насильства помирає 1,5 тис жінок, жертвами і свідками стають 3 млн. дітей [14].

Насправді, як зазначають експерти, — кількість жертв домашнього насильства значно більша. Так, за інформацією Інституту демографії та соціальних досліджень у 2017 році в Україні постраждало від домашнього насильства 1 мільйон 100 тисяч жінок. І звісно, що ці цифри не є точними, оскільки в державі не ведеться окремої гендерної статистики щодо постраждалих [15]. За даними аналітиків, жінки є жертвами насильницьких злочинів приблизно у 20% випадків, серед них приблизно 12–13% жертви саме домашнього насильства зі смертельним наслідком [16].

Позитивом в Україні є й те, що зміни у законодавстві та у свідомості людей призвели до розуміння проблеми домашнього насильства, яку вважають злом, з яким не можна жити, миритися, терпіти, мовчати тощо. Криміналізація домашнього насильства є певним кроком держави на зустріч суспільству. Ухвалення закону від 06.12.2017 № 2227-19 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [17] призвело до можливості доповнити кримінальний кодекс України (надалі — КК України) статтю 126-1, в якій дано визначення «домашнього насильства» та передбачено відповідальність. Домашнє насильство, за вказаним законом, вбачається в умисному систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з

якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Наслідками такого поводження є фізичні, психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя жертви злочину. За дії, що призвели до таких наслідків, передбачена відповідальність (покарання): громадські роботи 150–240 годин або арешт до півроку, або обмеження волі до 5 років, або позбавлення волі до 2 років.

Поряд з цим, у зазначеному вище законі, передбачені зміни й до кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, у статті 194 визначено, що суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення у сфері домашнього насильства, один або декілька обмежувальних заходів, до яких відносяться: заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронні комунікації особисто або через третіх осіб; направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників. А частину першу статті

469 доповнено абзацем такого змісту: «Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника».

Таким чином, якщо повнолітня людина вчинила домашнє насильство, разом із покаранням на певний строк їй можуть заборонити заходити чи навіть наближатися до дому, роботи чи інших місць, де буває потерпілий; писати повідомлення потерпілому; спілкуватися з дитиною (якщо насильство було спрямоване проти неї або скоєне в її присутності) тощо.

Слід зауважити, що суттєві зміни стосуються найделікатнішої частини КК України, а саме злочинів проти статевої свободи. Так, нова редакція зазначеного кодексу не залишає сумнівів: «не було добровільної згоди на секс — значить, маємо справу зі зґвалтуванням» [18].

Набудуть чинності ці норми 11 січня 2019 року, а тому впродовж поточного року домашніх кривдників й надалі притягатимуть лише до адміністративної відповідальності та застосовувати спеціальні заходи.

Ухвалення закону від 07.12.2017 № 2229-19 «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [19], який імплементує положення Стамбульської конвенції, заслуговує на ствердну реакцію українців, оскільки передбачає основні напрями реалізації державної політики у зазначеній сфері, спрямовані на захист прав та інтересів людини, яка постраждала від домашнього насильства.

Реформи у сфері протидії домашньому насильству в Україні є необхідними в сучасних умовах нашого суспільства на шляху євроінтеграційних процесів. При цьому, науковці

зауважують на деяких недоліках щодо застосування законодавчих новел на практиці. Зокрема вказуючи на певні законодавчі прогалини. Так, місце перебування кривдника, якому заборонено знаходитись у спільному із сім'єю житлі — є відкритим питанням; доказова база для застосування обмежувальних приписів — чітко не прописана; відсутній й механізм захисту свідків домашнього насильства.

Наразі серед науковців, юристів, правозахисників обговорюються можливості збору доказової бази такого виду злочину. Механізму доведення вини кривдника на практиці ще не існує, а тому виникатимуть певні нюанси.

За інформацією дослідників, у справах про насильство у сім'ї важко дійти до логічно завершення, тобто до обвинувального вироку, оскільки судді вимагають докази, які підтверджують вину обвинувачуваного. Злочини, які вчиняються у площині сім'ї, родини, здебільшого відбуваються за зачиненими дверима і переважно без свідків, а це й викликає певні складнощі з доказуванням. Зазвичай, єдиним свідком є безпосередньо потерпіла сторона, яка й надалі продовжує жити під одним дахом з кривдником, підтримувати контакти з ним до початку судового процесу. У таких умовах потерпілі змушені вислуховувати

погрози, умовляння щодо відкликання заяви чи відмови давати показання у суді. Вважаємо, що з цього приводу нам слід запозичити позитивну практику Канади, Нової Зеландії та деяких штатів Америки. В цих країнах процедура кримінального переслідування дозволяє поліції та іншим співробітникам кримінального правосуддя вести справи про насильство у сім'ї так, ніби йдеться про незнайомих між собою людей. Цього дотримуються навіть тоді, коли потерпілі висловлюють бажання про припинення кримінального переслідування. Теоретично така процедура звільняє потерпілих від вимог іншої сторони про припинення справи, тому що у них у цьому випадку відсутня можливість вплинути на подальший розвиток ситуації [20].

Отже, забезпечення прав жертв можливе через створення ефективної системи захисту і допомоги жертвам такого насильства. Зокрема, недостатньо лише внести зміни у чинне законодавство. Вбачається за доцільне, поряд з удосконаленням механізмами реалізації змін у законодавстві (доказування вини, захист свідків), проводити просвітницькі заходи, масштабні інформаційні кампанії задля інформування суспільства про їхні права, можливі порушення та захист від цього ганебного явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Щороку в Україні від домашнього насильства гинуть 600 жінок (інфографіка): інформаційне агентство УНІАН. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/2233774-schoroku-v-ukrajini-vid-domashnogo-nasilstva-ginut-600-jinok-infografika.html>
2. Які права та свободи порушує гендерно-обумовлене та домашнє насильство? — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/yaki-prava-ta-svobody-porushuje-henderno-obumovlene-ta-domashnje-nasylstvo/>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення [наук.-практ. посіб.] / Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. — К.: ТОВ «Компанія «Baite», 2011. — 196 с.
5. Case of A v. The United Kingdom (№100/1997/884/1096) 28.09.1998. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.cirp.org/library/legal/A_v_UK1998
6. Case of Kontrova v. Slovakia (№7510/04) 31.05.2007. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=KONTROVA&sessionid=65603837&skin=hudoc-en>
7. Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria (№71127/01), 12.06.2008. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=BEVACQUA&sessionid=65602943&skin=hudoc-en>
8. Case of Opuz v. Turkey (no. 33401/02), 09.06.2009. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=OPUZ&sessionid=65605183&skin=hudoc-en>
9. Case of Branko Tomasic and Others v. Croatia (№. 46598/06). 15.01.2009. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=76941668&skin=hudoc-en&action=request>
10. Case of E.S. and Others v. Slovakia (no. 8227/04), 15.9.2009 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=E.S.%20%20Others%20%20SLOVAKIA&sessionid=76941794&skin=hudoc-en>
11. Case of A. v. Croatia (no. 55164/08), 14.10.2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=6&portal=hbkm&action=html&highlight=CROATIA%20%208&sessionid=76942507&skin=hudoc-en>
12. Case of Hajduova v. Slovakia (no. 2660/03) 13.11.2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=HAJDUOVA%20%20SLOVAKIA&sessionid=76942553&skin=hudoc-en>
13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
14. Щорічно від домашнього насильства Україна втрачає 5 млрд. грн. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/427433/shhorichno-vid-domashnogo-nasyilstva-ukrayina-vtrachaye-5-mlrd-grn-iryuna-lutsenko>
15. Ще раз про домашнє насильство. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/%D1%89%D0%B5-%D1%80%D0%B0%D0%B7-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%94-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/a-42887005>
16. Жінки як жертви домашнього насильства: звідки взялося 600 смертей? — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/news/2018/03/12/zhertvy-domashnogo-nasyilstva-zvidky-vzylasya-cyfra-600>
17. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 №2227-19. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>
18. Б'є — значить сяде: Україна отримала нові закони проти домашнього насильства. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42567278>
19. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-19. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
20. Гриньків О.О. Домашнє насильство: проблема доказування /О.О. Гриньків, Б.В. Миськів // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 березня 2018). — Хмельницький: вид-во НАДПСУ, 2018. — 580 с.

Гриньків А.А.

Проблема домашнего насилия в стереотипах или законодательстве?

Аннотация. Проблема домашнего насилия является одной из важнейших в современных условиях не только для Украины, но и всего мира, поскольку насилие в целом и домашнее насилие в частности признается грубым нарушением прав человека. Для улучшения ситуации, наряду с внесением изменений в законодательство, которое еще требует определенных механизмов усовершенствования, необходимо проводить просветительские мероприятия, направленные на преодоление стереотипов, чтобы обидчики понимали последствия своих действий, а жертвы не боялись обращаться за защитой.

Ключевые слова: права человека, домашнее насилие, стереотипы, ЕКПЧ, защита прав.

О. Hrynkiw

The problem of domestic violence in stereotypes or legislation?

Summary. The problem of domestic violence is one of the most important in today's conditions not only for Ukraine but also for the whole world, since violence in general and domestic violence in particular are recognized as a gross violation of human rights. In order to improve the situation, along with the introduction of changes to the law, which still needs some improvement mechanisms, educational measures aimed at overcoming stereotypes so that the offenders understand the consequences of their actions and the victims not to be afraid to ask help.

Keywords: human rights, domestic violence, stereotypes, ECHR, protection of rights.

